

Архітектура Мирі та Злагоди

Інтелігенція: між місією і приниженням

Петро Саух,
доктор філософських наук, професор,
ректор Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Юрій Саух,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Київського міського педагогічного університету
імені Бориса Грінченка

У статті на основі аналізу характерних рис феномена інтелігенції розкривається алгоритм класичної моделі інтелігентності. Порівнюється метаісторична роль і значення інтелігенції із реальним станом її приниження в сучасній ситуації. З'ясовується рівень потенціалу нинішньої інтелігенції в справі гармонізації нашого розхитаного суспільства і суперечливого світу.

Інтелігенція як особливий соціальний феномен, що асоціюється з певним набором лише їй властивих істотних рис, упродовж тривалого часу є предметом різноманітних наукових розвідок, дискусій і «сентенцій» правлячої еліти. Питання, пов'язані з природою цього непростого явища, сутнісними ознаками інтелігенції, її місцем у соціальній структурі, функціями в суспільстві, історичною місією, іміджем і самоідентифікацією, з різним рівнем гостроти розглядалися не лише філософами, соціологами, політологами, але й письменниками та публіцистами. Однак особливої актуальності набувають вони в наш час. І це цілком зрозуміло. Процеси соціальної трансформації суспільства привели в дію цілу низку механізмів, що розгортаються сьогодні в іншій системі координат по відношенню до старої сталої системи. Багато, здавалося б, стійких явищ позбавились системних властивостей, опинилися в протиріччі з формами і типами суспільної свідомості й діяльності.

Додає цим проблемам особливого колориту світова криза, яка є не лише соціально-економічною бідною суспільства, але й певною селекцією цілих країн. Вона добиває слабких і муштрує багатих. Україна, потрапивши під руку кризи, накопичила, ніби спеціально для гри з нею, силу-силенну негативів, у тому числі пов'язаних з інтелігенцією, котра не лише втратила відчуття власної метаісторичної місії, але й виявилась максимально розпорошеною і приниженою. Як і усе суспільство, вона почала страждати глибинними комплексами, балансуючи між минулою славою і деформованою соціальною реальністю, яка посадила її на голку соціальної депресії і неповноцінності. Причиною цього став не лише стан нашої української економіки, а й факт деградації суспільства, спричинений всепоглинаючою корупцією, що виступила головним регулятором економічних процесів. Як наслідок – втрата необхідного морального «фільтра» і згасання енергії творення, руйнація соціальної сфери та духовних підвалин розвитку суспільства.

Дух і енергетика суспільства настільки виявилися пригніченими, що воно нездатне вже до супротиву ні солодкій брехні та блюзнірству, ні тим паче масштабним злодіянням по розграбуванню країни. Не випадково Всесвітня організація охорони

здоров'я характеризує психологічний стан українського соціуму як найбільш депресивний [1, 4]. У нас не вірять вже нікому – ні владі, ні партіям, ні силовим структурам, ні фінансовим компаніям, ні банкам, ні навіть церкві. Українці виявилися найстражденнішою і найнещасливішою нацією. Люди охололи до власної долі, тому що втратили віру. Віру в правду, справедливість і закон. В Україні упродовж року понад 10 тис. осіб зводять рахунки з життям. Здійснюється приблизно 20 суїцидів на кожні 100 тисяч населення. Це менше ніж, наприклад, в економічно благополучних Фінляндії (37/100 тис. населення), Австрії (31/100 тис.), Угорщині (27/100 тис.), Норвегії (24/100 тис.), але значно більше, ніж в країнах Африки, Латинської Америки, мусульманських країнах.

Особливе місце в деформації духовного життя українського суспільства належить ЗМІ. Журналістика виявилась однією із небагатьох професій, яка підвищила свій соціальний і матеріальний статус на тлі загального суспільного краху за рахунок інформаційного прикриття брудної боротьби за владу і власність. Як це не прикро констатувати, переважна більшість працівників засобів масової інформації за своєю продажністю впевнено посіла друге місце після корумпованих чиновників. Багаточисельні видання і радіо-телевізійні канали, які на початку 90-х років відчайдушно боролись за свободу слова, сьогодні спокійно вляглися під олігархів, фінансові кланові структури й облюбовані політичні кола. Свободу слова отримали. Але ця свобода – для самовибраної і самозакоханої еліти, яка нічого не бачить за межами Києва. «Упаковані» народні депутати, підкаблучні політтехнологи, шоумени і «перстом позначені» артисти у вільний час, між шиком Канар і Монако, вправляються в софістичних дискусіях про соціальні стандарти, витоки кризи і секрети алгоритму виживання українського народу. Вони сиплють біблійними цитатами з телеекранів, вчать жити „малого українця” в своїх інтерв'ю, освячують родинні бутілки і євроофіси, стоять поруч з владиками і ведуть себе так, ніби Бог лише їм доручив вчити людей визнавати Його, бо інакше без них не був би всесильним.

Різноманітні інформаційні й розважальні програми, жовта бульварна преса, поставивши на потік торгівлю невдачами, вульгарщиною, породженнями та псевдокультурними заходами, на яких багаті демонструють шокуючий стиль життя, не дають вільно дихати, не дають приводу для світла, радості й національної самоповаги. «Оспівувана» журналістами диференціація доходів, яка доведена в країні до крайньої межі, загострила в людей стан пригніченості, ненависті й почуття несправедливості, втрати сенсу життя і віри в майбутнє. «В багатій країні, – любив повторювати Конфуцій, – соромно бути бідним, а в бідній – соромно бути багатим». У нас втрачено сором, оскільки мораль рухнула, що стало одним із основних джерел пригнічення духу народу. А принижений народ втрачає смак до високих цінностей.

Як давно відомо й практикою доведено, будь-який успіх визначається силою духу. Жодна країна, яка демонструє успіхи розвитку й зростання, ніколи не хетувала опорою на високі цінності і піднесення духу. Могутньому поступу економіки завжди передують ренесанс цінностей (релігійних, національних, мобілізуючих соціальних ідей), які оволодівають масами. В Україні ніби і є така ідеологія, але хто має впевненість, що усе, що нав'язується нам, об'єднує країну. Навпаки, як виявилось, вона стала фактором, що призвів до деконсолідації соціуму, спричинив вузлові точки напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етнонаціональній, міжрегіональній, релігійній та інших сферах суспільства. У зв'язку з цим посилюються вкрай небезпечні для суспільної стабільності тенденції: поляризація країни на південь – схід – захід; зростання екстремістських настроїв на ультранационалістичному ґрунті; поглиблення відчуження населення від держави і недовіри громадян до закону і влади. У нас до сьогодні відсутнє головне – обґрунтований оптимістичний проект, який спрямовував би країну й народ на життєствердне майбутнє. І чи найприкрішим тут є те, що самопроголошена вітчизняна еліта залишається глухою до видатних досліджень своїх вчених, не прислуховується до політично неупереджених рекомендацій і порад кращих представників інтелігенції, зробивши ставку на блазнів і шоуменів, прикормлених літераторів-аферистів, носіїв вульгарності, низькопробності і розпусти. Визначені правлячою елітою «нові класики» і «вожді громадської думки» не лише розтоптали героїку та моральні символи українського народу, але й втратили презирство до непристойності. Вони беруть її під руку і гордо вводять у храм літератури, мистецтва й освіти; вони служать натовпу, а не Батьківщині, служать не як суддя і свідок життя, а як жebraкуючий пристосованець вельможному пану. Таке враження, що над Україною повис якийсь Молох, який творить чорну справу над населенням країни і не підвладний вже ні владі, ні людям здорового глузду. Істинна інтелігенція, яка завжди була уособленням високої моралі й сили духу, виявившись розчавленою духовною сірістю, убогістю існування, відчула дискомфорт від незатребуваності своєї подвижницької праці, від зневажливого ставлення до своєї професійної діяльності, яка не забезпечує їй достойного життя. Не випадково ще недавній блиск феномена інтелігенції в добу мутантних феодально-ринкових відносин перетворюється в його убогість.

Посилюється ця ситуація загальносвітовими глобалізаційними процесами. Радикально змінюється вся архітектура світу. Життя в сучасному світі вже не вкладається у звичні для більшості людей межі їх традиційної самоідентифікації (цивілізаційної, культурної, релігійної, національної тощо). Іншими словами, самі межі зберігаються, але вони вже не вміщують у собі весь зміст людського життя в глобалізованому суспільстві. Виникає ситуація «кризи» усіх форм ідентичності, коли практично жодна із них не гарантує людині усвідомлення нею сучасності. З одного боку, ми є свідками інтенсивних процесів інтеграції країн, формування глобальних економічних об'єднань, побудови наднаціональних інститутів управління соціальними процесами. З іншого – відбувається збільшення багатоманітності, рівнів фрагментарності світу, зростання національної самосвідомості і посилення культурної диференціації народів, відродження традиційних цінностей, розширення локальних націоналістичних устремлень, які нерідко ведуть до жорстоких і кривавих конфліктів. Локальні війни, міжнародний тероризм, міжконфесійні протистояння, міжнаціональні конфлікти, міжетнічна нетерпимість – усе це стало реальністю сучасного світу. Ніби в одну мить вирвалось назовні те, що довго накопичувалось і акумулювалось у соціумі: енергія злості і ненависті до всього несхожого, до людей, які розмовляють іншою мовою, сповідують іншу

релігію, керуються іншою системою цінностей. Ненависть і насильство стають методом практичної дії, яка обумовлює хаос і безладдя, різні форми деградації людини й згубно позначається на можливостях комуні-

Олександр Мурашко.
Портрет професора Адріана Прахова. 1904

кації як між окремими людьми, так і між цілими народами та континентами. Внаслідок цього ми значною мірою почали втрачати здатність бачити себе очима інших і бездіяльно спостерігаємо, як ламаються долі мільйонів людей і десятків народів. Ми перестали реагувати на цифри людських жертв, бо вони вже перейшли межі людської уяви.

Розуміння своєї причетності до того, що відбувається у нас і у світі, стосу-

ється усіх. Генетичний страх бути розчиненим у безодні цього глобалізаційного коловороту і бездуховності продукує не лише стихійну протидію, але й пошуки шляхів виходу із ситуації, а також таких здорових сил суспільства, які змогли б гармонізувати світ і забезпечити виживання людства. Німі погляди, як це не раз було в історії, зупиняються на інтелігенції, феномен якої традиційно «освянений» моральною парадигмою і яка, назважаючи на усі історичні парадокси, не раз доводила, що має і силу, і упертість, і твердість характеру, і здатність на подвиг, мужність та стійкість.

Чи не є це черговою утопією? Щоб відповісти на це запитання, окреслимо історично сталу класичну модель інтелігенції, виокремивши в ній системні ознаки і характерні риси. Далі, порівнявши цю модель з реальним станом інтелігенції в конкретній історичній ситуації, отримаємо підстави для вироблення неупередженої думки відносно того, чи дійсно інтелігенція має той потенціал, який спроможний якоюсь мірою гармонізувати наше розхитане суспільство і суперечливий світ.

Ілля Кабаков.
Фрагмент №5. 1987

Класична модель інтелігенції

Не будемо вдаватися в етимологічні тонкощі поняття «інтелігенція». Зазначимо лише, що в другій половині XVIII століття це слово чи не вперше стали використовувати у французькій (intelligence), а згодом у німецькій (Intelligenz) мовах для позначення освічених людей. Сьогодні існують десятки визначень феномена інтелігентності. Однак, незважаючи на їх різнобарвність, за великим рахунком, розглядається це явище фактично у двох основних соціальних «зрізах». Перший із них пов'язаний з категорією людей, яка наділена певними духовно-моральними особистісними якостями. Другий – з тією соціальною групою, яка долучена до розумової праці. Має місце намагання обґрунтувати і перший, і другий. Але у всі часи панувала класична філософська традиція, яка розглядала інтелігентність виключно в одній площині з такими явищами, як «дух», «розум» і «моральність». І це цілком справедливо стало підставою вважати інтелігенцію «осьовим» феноменом, який наділений певного роду метаісторичною місією. Щодо обґрунтування моделі, яка пов'язує інтелігенцію виключно з розумовою діяльністю, як свідчать сучасні потоки соціальних відносин у світі, то вона виявилася нежиттєздатною. Справа у тому, що поняття інтелігенції й інтелектуалів розрізняються не за місцем у системі суспільної праці, а насамперед за своїми атрибутивними характеристиками морального характеру. Інтелектуали є рушійною силою прогресу, а інтелігенція – стражем моральних параметрів людського буття. Звісно, ці соціальні групи ніколи не виключали й не виключають одна одну. Інтелектуальний потенціал та інтелігентність в ідеалі складають єдність свого виявлення, але в реальності часто не обов'язково передбачають одна одну.

Інтелігенція це «етична категорія», якій в дійсності відповідає «самовибрана еліта розуму й совісті», що відчуває свою відповідальність перед історією і вважає «боротьбу за народну справу святою» [2, 28]. Класична модель інтелігенції завжди будувалася на моральному, етичному началі в життєдіяльності особистості за умови підвищеного рівня громадянськості, патріотизму і людяності. О.Ф. Лосев, розмірковуючи над характеристикою інтелігенції, писав: «... інтелігентним є той, хто охороняє інтереси загальнолюдського благочестя. Інтелігент живе і працює сьогодні так, як у майбутньому стане жити і працювати людина в умовах загальнолюдської доброчливості. Й до того ж зовсім не обов'язково, щоб інтелігент усвідомлював це в деталях... У цьому відношенні інтелігентність майже завжди підсвідома. Навпаки, надмірна свідомість у цій справі може лише завадити інтелігентності як живому процесу життя» [3, 315–316].

Інтелігентність, справді, не здатна на зухвалість, нахабство, жорстокість, підступність. Вона користується більш гідними людини засобами, прийомами ствердження своїх ідеалів і творчих устремлень. Саме тому інтелігенція в історії людства завжди здобувала найбільші за людським рахунком перемоги в боротьбі зі злом у будь-яких його проявах, хоча й ніколи не користувалась їх плодами. В умовах відсутності реального політичного представництва інтелігенція завжди заявляла, що вона бере на себе відповідальність за долю країни, за її майбутнє, що вона захищає інтереси народу. Звичайно, протистояння інтелігенції владі в ім'я народу і від імені народу далеко не завжди було розумним. У ньому було немало утопізму, моралізаторства і пустодзвону. А про окремих інтелігентів і говорити не доводиться, настільки вони були егоцентричними й нестерпними в особистому спілкуванні. Але було б несправедливо звинувачувати в цьому всю інтелігенцію загалом.

Аналіз громадянської позиції багатьох відомих представників інтелігенції, незалежно від історичних обставин, дозволяє нам виокремити в ній принаймні такі основні характерні риси, що складають алгоритм її класичної моделі:

1. Цілісність особистості, яка продукує ідеал людського достоїнства, впроваджує його в життя і в його ім'я здійснює моральний суд над реальністю (П. Лавров, С. Трубецької, Д. Мережковський, М. Бердяєв, Л. Українка, М. Амосов, С. Русова, Д. Чижевський, М. Хомський).

2. Благородство душі, безкорисливість, ентузіазм, які проявляються в конкретних справах в ім'я блага інших людей, байдужість до грошей, накопичування розкоші і будь-яких матеріальних благ загалом (М. Горький, Р. Роллан, С. Цвейг, А. Кінг, А. Макаренко, І. Франко, Л. Костенко).

3. Здатність відчувати себе частиною історії й усвідомлювати трагізм життя; спрямовувати інстинктивні устремління мас, віддаючи себе на суд історії (Вл. Соловйов, Г. Вільямс, Д. Ліхачов, А. Солженіцин, Й. Мец, А. Швейцер).

4. Моральна мужність як єдина форма героїзму, що не вимагає жодних чужих жертв. Високий рівень культури й совісті за її стан, збереження інтелектуальних сил суспільства з метою спадкоємності розвитку моральної складової в історичному ланцюгу поколінь (Л. Виготський, А. Печчеї, З. Фрейд, М. Бахтін, Ортега-і-Гассет, В. Сухомлинський, П. Толочко).

5. Нелінійність мислення, опозиційність масовій ідеології і бюрократії, незалежність від соціально-класової належності. Відмова від насильства як методу практичної дії (Л. Толстой, Б. Рассел, М. Ганді, М. Реріх, П. Флоренський, М. Федоров, М. Кінг, А. Сахаров, Р. Рорті).

На цій основі народжувались «володарі дум», виразники народних сподівань, надій і очікувань, яскраві лідери народного і національного руху, великі борці за свободу й справедливість, алгоритм інтелігентності яких поєднував людську святість з войовничою любов'ю, що приймає на себе чуже страждання. Людина в їх помислах і діях завжди виступала метою й ніколи – засобом. Тому й ставали вони совістю свого народу й залишаються його гордістю, незважаючи на парадоксальну переоцінку цінностей, яку час від часу нав'язує нам історія.

Реальність

У 90-х роках ХХ століття однією із найбільш дискусійних тем стала проблема «кінця інтелігенції». Інтелігенти заговорили про інтелектуалів та еліту, а в пам'ять про минулий блиск інтелігенції склали некрологи. «Прощай, інтелігенція» – один із основних лейтмотивів публікацій, пов'язаних із цим феноменом. «У 1917 році до влади прийшли ліві інтелігенти. У 1991 році їх змінили праві інтелігенти. Й ті, й інші викликають огиду» – розчаровано констатують сучасні інтелектуали [4, 413].

У цьому слізливому спектаклі «прощання» з інтелігенцією, звісно, є доля правди, особливо в зрізі ідейного підтексту, який пов'язаний із намаганням оголосити будь-які ліві наміри інтелігенції застарілими й немодними. Насправді інтелігенція не вмерла й не збирається вмирати. Просто природа і її сутність обумовлені новими реаліями. Попри те, що вона ніколи не

була монолітною, розпорошеність її, безперечно, ще не була такою очевидною, як сьогодні. Після 1991 року, коли розпався Радянський Союз, здавалось, що інтелігенція отримала усе, чого бажала. Вона була долучена до владних структур, а найголовніше – отримала свободу. Це солодке слово пестило її слух, світилося надією, воно, здавалось, має дати можливість дихнути на повні груди й долучитися до усіх мислимих і немислимих благ демократії. Позаду залишилися знамениті «інтелігентські кухні», в яких виношувалися мрії про політичні, економічні й національні свободи... Але, як виявилось пізніше, розуміння свободи новою владою та «сп'янілою інтелігенцією» було різним, а долучення її до бюрократичної системи – разовим засобом руйнування старого режиму. Свобода швидко була зведена до свободи слова, а в повсякденному житті – до розквіту нового егоїзму у його найпримітивніших формах: від – «як би мене не обмежили в моїх бажаннях», до – «а хто стоїть на моєму шляху?».

У країні розпочалося становлення дикого капіталізму. Молода держава була приватизована олігархами, які захопили найбільш ласі куски державної власності, що обумовило небачену поляризацію суспільства. Продуктом зміни суспільно-політичного й економічного ладу стала велика кількість політичних партій і суспільно-політичних об'єднань та інших інститутів, які почали формувати засади нового громадянського суспільства. Не випадково історична місія, історична роль інтелігенції в цих умовах здалася сучасній громадській думці завершеною.

Інтелігенція перестала виконувати роль «дріжджів у загальному котлі суспільства» (А. Тойнбі). Одна її частина, інтегрована пануючою системою у владні структури, здійснивши обмін власного інтелектуального потенціалу на комфортні умови життя і різного роду привілеї й ордени, перетворилась у політичного функціонера і безповоротно втратила свої класичні риси інтелігентності. Інша, особливо та, яка залишилася за «дверима» влади і бізнесу, виявилася наодинці з екзистенційним страхом і метафізичною «нелюбов'ю» до світу, а іноді й до самої себе.

Звідси наші спроби або плакатись з приводу «кінця інтелігенції», або називати її «масовим неврозом», спричиненим добою реалізму, який був ніби конфліктом між намаганням інтелігенції виступати «периферійним суспільством» і водночас мати владу і високий соціальний статус. З позицій сучасної людини інформаційного суспільства поняття самозречення, безкорисності, сорому, святості, жертвності, які були характерними рисами класичної моделі інтелігенції,

Умберто Боччоні.
Горизонтальні ритми. 1912

визнані сьогодні певною психічною патологією. Соціотехнічний імператив – усе можливе має бути здійснене – породив прагнення до безмежного володарювання над природою й повного контролю над

людиною. Усе, що не пов'язане з принципом панування, — вдячність, дружба, співчуття, честь, любов тощо — виявилось на задньому плані і позбавляється соціального й культурного престижу. Інтелігенція не зникла, у неї забрали й знецінили те, чим вона жила і пишалася.

На зміну класичній моделі інтелігенції, яка характеризувалася єдністю свого буття й менталітету, високими моральними цінностями, прийшла «покалічена» інтелігенція, якій властивий розкол у соціально-економічному статусі, поглядах і пози-

му, міщанства, безпринципності, майданного шаманства, показушних благословінь і принизливих листів-підтримки покровителів. Праця перестала бути основою достатку і мірилом заможності. Багатими стають не ті, хто працює, а ті, хто зміг прибрати до рук посади та національні багатства і розпоряджатися ними в особистих інтересах. Талант, знання, професіоналізм девальвувались. У суспільстві бере верх безхребетність, бездуховність і антигуманізм.

Інтелігенція перестала бути відносно єдиною соціальною групою. Вона розпалася на різні групи за рівнем прибутків, віддаленістю від народу, влади, олігархічних груп, світоглядних орієнтацій, етнонаціональної свідомості тощо. Поряд з істинною інтелігенцією, яка зберігає традиційні морально-духовні риси, чесно виконує свої професійні обов'язки і робить великий внесок у розвиток культури, освіти, охорони здоров'я, існує так звана «нова інтелігенція» («шоу-інтелігенція», «кар'єрна інтелігенція», «декоративна інтелігенція»), котра вірою і правдою служить грошовому мішку, торгує національними інтересами, самоназвано претендує на роль учителя і пророка українського народу. Пояснюється це, на наш погляд, трьома причинами. По-перше, зміною місця і ролі інтелігенції в суспільстві, відносин між інтелігенцією і владою, інтелігенцією і народом. Як наслідок, зростає поклоніння перед багатством, пишністю, великими грошима; з'являється невдоволеність власним народом, який терпеливо переносить знуцання влади; стверджується культура корисності і витісняється культура благородства і гідності. По-друге, різницею в можливостях адаптації інтелігенції до ринкових відносин, різними позиціями щодо влади, що обумовило не лише розпорошення інтелігенції на окремі кланові групи, а й її політичні й ціннісні орієнтації, які мають різні вектори і перспективи розвитку. По-третє, «периферійність» і приниженість у нових соціально-економічних умовах основної («бюджетної») частини інтелігенції обумовили в цьому середовищі риси «політичної образи», тотального негативізму, стражденності, політичної і психологічної апатії, імітації і провокації мучеництва, що виступають дестабілізуючим фактором суспільства в цілому. З розпорошеністю й деградацією інтелігенції щезає цементуюче начало суспільства, виникає нове явище свободи без обов'язку.

Джино Северіні.
Автопортрет. 1912

ціях щодо проблем глобалізованого світу, власного народу, його традицій і національних устремлінь. І це не дивно. Сучасні тенденції розвитку суспільства демонструють зміщення й трансформацію соціальних і моральних норм, правил і принципів їх функціонування, що, закономірно, обумовило нові моделі досягнення успіху. Так було завжди. В одні часи визначальними рисами, які обумовлювали суспільний успіх і визнання, були набожність, ідеологічна компонента і націоналізм, в інші – знання, освіченість і творчий пошук, або прагматизм й заповзятливість будь-якою ціною. Щоразу на «вершині слави» і передньому плані виявлялися ті соціальні групи, які були наділені тими чи іншими рисами. Стан будь-якої соціальної групи і зміна його в суспільстві залежав і залежить від того, наскільки суспільству об'єктивно необхідні ті соціальні функції, які група виконує, а також від суб'єктивних оцінок користі діяльності цієї групи представниками інших соціальних груп і найперше владних структур. Інтелігенція не є винятком, хоча й її соціальна функція пов'язана з глибинними процесами формування та розвитку особистості. Але в цій ситуації інтелігенція без бажаного ідеологічного стрижня може бути соціально небезпечною для влади. Так було в 1917, 1991, 2004... Тому владна еліта, з одного боку, намагається нейтралізувати інтелігенцію, не дати їй можливості і бажання виконувати традиційну функцію морального й духовного «бродила» суспільства, а з іншого – залучати її в якості суб'єктів різних громадських організацій на зразок «Конгресу української інтелігенції» або «Елітарної світлиці», які час від часу (залежно від політичної ситуації) впливали б на формування громадської думки та оправдовували дії владних структур. У результаті це призвело до огульного заперечення або недооцінки традиційних духовно-моральних цінностей і ресурсів суспільства (взаємодопомога, дружба, колективізм, совісність, скромність, порядність) і, навпаки, укорінення духу індивідуалізму, прагматиз-

Умберто Боччоні.
Стан душі. 1911

До того ж «прогресивний» досвід західних країн, який ми активно переймаємо, вибудував ілюзію демаркації професійної і морально-культурної складових в образі сучасного фахівця. Сьогодні відбувається інтенсивне домінування професійних якостей, які можуть бути придбані як товар. На перший погляд, це ніби й добре. Якби не те, що така риса, як інтелігентність, яка пов'язана з морально-духовним світом людини і є інтегративною за своєю суттю, не може бути придбаною за законами ринку. Її не продаси й не купиш. Ось чому ця якість сьогодні перестала бути базовою характеристикою особистості, а людей, наділених нею, іронічно називають «не з цього світу». У результаті ми отримали ситуацію, за якої можемо знайти тисячу «інтелектуалів», які візьмуться будувати єгипетську піраміду, і жодного, який відповів би, чи є у цьому потреба. «Інтелектуалів», котрі, як справедливо зазначає американський філософ Річард В. Момеєр, удень служили офіцерами СС в Освенцімі, а вечорами писали есе, прославляючи гуманізм Гете [5].

Віртуальна перспектива

Безперечно, феномен інтелігентності був, є і буде. Просто інтелігентність має різну просторово-часову затребуваність, що відбивається на функціонуванні соціальних інститутів і формуванні певного типу особистості. Незважаючи на те, що сучасна інтелігенція виявилась у цих історичних умовах ідейно обеззброєною і розпорошеною, принаймні більша її частина зберігає свій могутній морально-духовний потенціал. Основою її ставлення до життя залишається загострене почуття власної гідності й совісті, які не дозволяють миритися з приниженням, образами себе та інших. Має настати час, коли знаменита фраза Е. Золя «не можу мовчати» стане лейтмотивом громадянської позиції інтелігента.

Сьогодні наше суспільство, як і світ загалом, вже постали перед проблемою вибору єдиної шкали особистісних характеристик «успішності» людини. Головними тут мають стати відповідальність, професіоналізм та морально-етична константа особистості. Світова економічна криза подвоїла актуальність цієї проблеми. Найсвітліші голови світу й української спільноти заговорили про «межу», за якою будь-який рух уперед втрачає сенс. «Здається, – пише Євген Ляхович, – ми вже добираємо останнього акту започаткованої кілька віків тому драми, в якій поставлено на першому місці тіло, а не дух; знання, а не мудрість; погляд, а не істину; форму, а не зміст. І нині бачимо наслідки: ми набули вигоди, а втратили почуття щастя; накопичили майно і почувались бідними; обвішались бомбами і трясемось з передряку; всупереч нашим досконалим інструментам – заблудили; всупереч величезному знанню – здурніли» [6]. Тисячу разів правий Томас Карлейль: «Будь-яка реформа, крім моральної, – даремна».

Процес вже пішов. Прикладом цього є намагання створити єдиний європейський освітянський простір, який зорієнтований на культурно-особистісну (постнекласичну) модель освіти. Зміна парадигми освіти, наповнення її характеристиками особистісного, і найперше, морального характеру має усунути ту межу між явищами інтелектуалізму й інтелігентності, яка ще існує. Лінії освіти і виховання мають шанс стати паралельними, як це було в часи Л.С. Виготського. І тут особлива роль належить освітянській інтелігенції, яка, безперечно, є суб'єктом усіх перемог як у соціально-

економічних, так і у військових битвах. О. Бісмарк знав, що казав, звертаючись у важку хвилину до власної нації: «Дайте мені дві тисячі класних педагогів і я побудую вам нову Німеччину!». Перед нами постала не менш складна проблема. Сьогодні йдеться про необхідність самозміни людини. Ми маємо усвідомити, що нинішня криза життя спричинена передусім самою людиною – її ставленням до світу, до самої себе, до інших людей. Щоб її подолати, маємо не звільнитися від бідності й злиднів, а позбавитися нашого багатства, надлишкового добробуту. Звільнитися не від того, чого нам бракує, а від того, що ми споживаємо надмірно, від такого споживання, яке призвело до того, що ми почали споживати самі себе. Йдеться не про звільнення від безправ'я, а від нашої звички задовольняти усі наші забаганки; не про позбавлення від нашого безсилля, а від нашого всесилля, не про визволення від нашого поневолення, а про звільнення від нашого панування, не від наших страждань, а від нашої апатії, не від нашої провини, а від нашої невинності, а краще сказати, від тієї ілюзії невинності, яку нав'яз нам з давніх-давен наш спосіб життя володарів і владик [7, 108].

Силою, здатною здійснити таку небувалу «антропологічну революцію», може бути лише інтелігенція, життєвим імперативом якої у всі часи було благоговіння і вдячність перед минулим, активні дії й ентузіазм по відношенню до сьогодення й висока моральна відповідальність перед майбутнім. Саме цим віками вистражданим імперативом стверджується істинна людська гідність, яка спроможна поставити розхитаний світ «на місце». Зміна убогості феномена на його блиск залежить від самої інтелігенції, яка в нових умовах домінування ринкових відносин і глобалізаційних процесів змушена буде привести усе до гармонії на принципах соціальної стратегії: свободи, толерантності, визнання цінності національного багатоманіття, солідарності, ненасильства і відповідальності. Інакше не може бути, бо далі межа, за якою усе втрачає будь-який сенс. Кращі представники української інтелігенції усвідомлюють цей виклик і це вселяє принаймні віртуальний оптимізм.

Важливим проблемним полем інтелігенції має стати оптимізація взаємовідносин між технологічною і духовною культурою. У процесі створення інформаційного суспільства зростає роль технологічної культури, прагматичної і раціональної за своєю природою, яка витісняє духовну культуру. Відбувається розмивання духовних цінностей. Технократичні тенденції проникають у всі сфери людської діяльності. Обшир інформації і зручностей її електронних носіїв обумовлюють зміни, які деформують систему освіти, образотворче мистецтво і архітектуру, театр і музику, функціонування бібліотек і музеїв, роль книги в культурі. Сучасна людина менше читає художню літературу, рідко відвідує театр і музеї. Їй стало чужим благоговіння перед класичними творами. Заклики до безмежної інноваційності, які набувають в Україні значного поширення і мають ніби суто виробничо-економічний характер, насправді є проявом кризи «світоглядної методології необмеженого активізму» [8, 23]. Швидке наближення до невідомого майбутнього веде до згортання сучасного. Зростає кількість антиутопій, засилля містики й окультизму, змістовне наповнення яких, проте, сприй-

мається не як застереження, а як розвага. Очікування нещастя стає постійним. Відчуття тривоги, що переходить у відчай, перестає бути привілеєм або особливістю світовідчуття філософів і «декадентуючих» письменників і поетів. Фактично воно стало надбанням масової свідомості, що вносить у неї додатковий дисонанс і деструктивність. Досвід знецінюється. Відбувається ігнорування того, що тільки що досягнуто в ім'я нових цілей. Йдеться про те, що пророкував Ф. Достоевський: «багатства більше, але сили менше і об'єднуюча думка зникла». Знайти її може лише інтелігенція. Але вона потребує надихаючих слів, перспективних справ, звернення до її громадянського обов'язку. Їй потрібні яскраві й світлі ідеї, але не в ім'я когось, а в ім'я чогось. Їй завжди потрібен допінг духовного піднесення.

І тоді інтелігенція, завдячуючи власному професіоналізму, соціальній ролі, сприйме ці ідеї раніше за інших, буде не лише гасити хворобливі пристрасті й

емоції, але й об'єднувати зусилля здорових сил суспільства на пошук шляхів ефективного вирішення кризових ситуацій, озброювати методологією «перезавантаження» масової свідомості, формувати почуття толерантності і поваги до інших народів, їх культури, традицій. У тій ситуації, в якій опинився світ і наше багатостраждальне суспільство на початку XXI століття, саме інтелігент, як ніхто інший, може зрозуміти міру своєї відповідальності, оскільки інтелігентність володіє силою, наполегливістю, озброєністю проти всякого роду природних, суспільних та історичних недосконалостей і недоречностей. Щоб спасти суспільство від дикого розгулу різного роду маскультових кривлянь, низькопробної літератури, магів і знахарів, у ньому основною рисою має стати інтелігентність. Без інтелігенції і без інтелектуальної складової життя суспільства не просто виявиться неповноцінним, неповнокровним і малоцікавим, а як таким, що втратило перспективу.

Література

1. Пахомов Ю., Пахомов С. Ситуация в Украине: предкризис, кризис, посткризис // Економічний часопис – XXI. – 2009. – № 7–8.
2. Валицкий А. Нравственность и право в теориях русских либералов конца XIX – начала XX века // Вопросы философии. – 1991. – № 8.
3. Лосев А.Ф. Дерзание духа. – М., 1991.
4. Гиренок Ф.И. Патология русского ума. – М., 1998.
5. Річард В. Момеєр. Викладання як моральна діяльність.

Доповідь на Міжнародній науково-методичній конференції. – Харків, 1995.

6. Лось Й. Моральна енергія нації // «Шлях перемоги», 15 травня 1997.

7. Див.: Мец И.Б. Будущее христианства: по ту сторону буржуазной религии // Вопросы философии. – 1990. – № 9.

8. Кізіма В. Постнекласична методологія та постнекласична освіта // Наукові і освітні методології і практики. – К., 2007.

Саух П., Саух Ю. Интеллигенция: между миссией и унижением.

В статье на основе анализа характерных особенностей феномена интеллигенции раскрывается алгоритм классической модели интеллигентности. Сравняется метаисторическая роль и значение интеллигенции с реальным положением ее унижения в современной ситуации. Выясняется уровень потенциала современной интеллигенции в деле гармонизации расшатанного общества и противоречивого мира.

Saukh P., Saukh Yu. The Intelligentsia: Between the Mission and Humiliation.

In the article on the basis of the characteristic features analysis of the intelligentsia phenomenon, the algorithm of the intelligence classic model is disclosed. Metahistoric role and significance of intelligentsia is compared to the real state of its humiliation in the modern situation. The level of modern intelligentsia's potential is being elucidated in the cause of the disordered society and contradictory world harmonization.

Макс Ернст.
Зустріч друзів. 1922—1923